Danuta ROSZKO i Roman ROSZKO
Institut Slawistyki PAN, Warezawa

O KONFRONTACJI JĘZYKOWEJ NA PRZYKŁADZIE JĘZYKA LITEWSKIEGO I BUŁGARSKIEGO

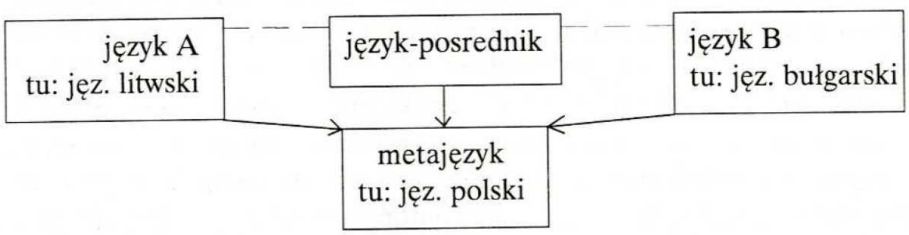
Zapoczątkowane przez autorów gramatyki konfrontatywnej bułgarsko-polskiej (Projekt 1981) badania ukierunkowane od analizy znaczenia ku analizie form zestawianych języków w oparciu o język-pośrednik zyskują coraz większą popularność. Doświadczenia autorów gramatyki konfrontatywnej bułgarsko-polskiej owocują w pracach międzynarodowego zespołu gramatyki kognitywnej, z którym identyfikują się nie tylko językoznawcy, logicy i matematycy z Polski, Bułgarii, Francji, Niemiec, Belgii, Włoch...

Badania konfrontatywne w rozumieniu autorów gramatyki konfrontatywnej bułgarsko-polskiej polegają na synchronicznym zestawieniu przynajmniej dwu języków w oparciu o język-pośrednik.

1. Co to jest język-pośrednik?

Język-pośrednik stanowi wspólną sztuczną płaszczyznę znaczeniową zestawianych języków. Jest on rozwijalną w trakcie badań strukturą, którą umiejscawia się na równi z zestawianymi językami (w danym przypadku: litewskim i bułgarskim), por. rys. 1.

Rys. 1.

Język-pośrednik jest jedynie narzędziem pomocnym w trakcie opisu, nie zaś językiem opisu (metajęzykiem). W konkretnym przypadku językiem opisu jest język polski, równie dobrze mógłby to być język. Jednak względy, którymi kierowaliśmy się przy wyborze języka publikacji zadecydowały, że jest nim język polski, który nieprzypadkowo nie jest obiektem naszych badań. Język-pośrednik konstrouwany jest równolegle z posuwającymi się pracami badawczymi. Zatem język-pośrednik jest strukturą dynamiczną i elastyczną. Językowi-pośrednikowi stawia się wymóg wewnętrznej spójności i prostoty reguł.

W badaniach konfrontatywnych opis struktur poszczególnych badanych języków odbywa się w oparciu o język-pośrednik, co zapewnia jednolitość opisu oraz pełną zestawialność wyników.

Zastosowanie języka-pośrednika w badaniach łączy się bezwzględnie z pracami wybitnie teoretycznymi. W lingwistyce stosowanej termin ten jest raczej nie spotykany. U podstaw teoretycznych języka-pośrednika legła tzw. semantyka sytuacyjna Barwise'a i Perry'ego, deskrypcja określona Russella i Reichenbacha oraz ekstensjonalna teoria modeli logiki predykatywnej pierwszego rzędu. Por. (Koseska i Gargov 1990). Termin język-pośrednik został wprowadzony stosunkowo niedawno, bo w 1969 roku. W tym właśnie roku Selinker w swym wystąpieniu na 2. Międzynarodowym Kongresie Językoznawstwa Stosowanego w Cambridge po raz pierwszy użył sformułowania język-pośrednik na określenie bliżej niesprecyzowanych kompetencji w języku docelowym, będących wypadkową kompetencji w języku ojczystym i zestawianym. Por. (Koseska i Gargov 1990) i tam podana bibliografia.

2. Badania konfrontatywne a tradycyjne

W praktyce stosowanie reguł badań konfrontatywnych w oparciu o język-pośrednik wiąże się z przekreśleniem 1) badań w oparciu o formy, 2) badań polegających na tłumaczeniu form języka A na B lub odwrotnie. Dla przykładu tradycyjny (formalny) opis kategorii określoności-nieokreśloności w przypadku języka litweskiego i bułgarskiego sprowadzałby się głównie do opisu morfologicznych wykładników w języku bułgarskim z oczywistych (czytaj formalnych) przyczyn ograniczony do nomen. Następnie padłoby stwierdzenie o braku morfologicznym wykładników tejże kategorii w języku litewskim. Możliwe, że zajęto by się analizą wybranych zaimków oraz próbą tłumaczenia form bułgarskich z rodzajnikiem na język litewski. Tym samym udowodniono by tezę, że język bułgarski (jak jemu podobne, np.: francuski, angielski, niemiecki) jest formalnie bogatszy od języka litewskiego, bowiem wyraża znaczenia określoności-nieokreśloności za pomocą rodzajnika *-àt*. Możliwe, że w badaniach tradycyjnych nie wspomniano by o bułgarskim rodzajniku *edin*, którego na dobrą sprawę wyróżnienie i opis zawdzięczamy autorom gramatyki bułgarsko-polskiej (Koseska i Gargov 1990).

W odróżnieniu od powyższego badania konfrontatywne w oparciu o język-pośrednik przedstawiłyby znacznie odmienny stan rzeczy (status quo). Po pierwsze stworzony zostałby abstrakcyjny język-pośrednik semantycznej (uwaga: nie morfologicznej) kategorii określoności-nieokreśloności, następnie konsekwetnie przeprowadzone badania na gruncie litewskim oraz bułgarskim, którego celem byłoby odnalezienie wszelkich form (na poziomie zdania w szerszym planie kontekstu) zdolnych wyrażać znaczenia określonościowe.

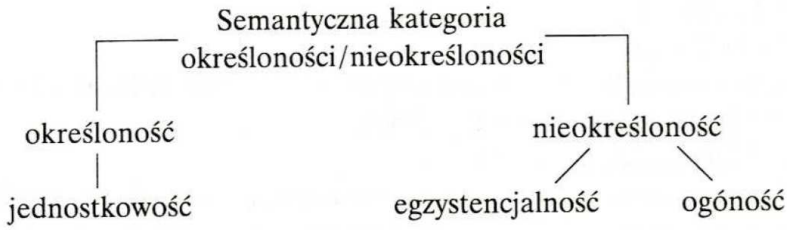
Kolejnym punktem badań byłoby porównanie tychże wykładników w obu językach i podanie wypływających z tego porównania wniosków.

Ogólna znajomość semantycznej kategorii określoności-nieokreśloności, jak też wiedza o języku litewskim i bułgarskim pozwala nam na stwierdzenie, że oba języki wyrażają znaczenia wspomnianej kategorii. Jedynie fakt, że w bułgarskim rozwinął się rodzajnik *-àt* oraz *edin*, w litewskim zaś ścisłego morfologicznego odpowiednika tychże brak, może stać się podstawą do wniosku o mniejszej formalizacji wykładników określoności-nieokreśloności w grupie nomen w języku litewskim. Nigdy zaś nie może być pretekstem do twierdzeń, jakoby język litewski był upośledzony w wyrażaniu znaczeń tejże kategorii, czy jakoby język bułgarski był predestynowany do wyrażania tychże znaczeń.

3. Zarys semantycznej kategorii określoności-nieokreśloności

Strukturę semantycznej kategorii określoności-nieokreśloności przedstawimy w formie schematu:

Rys. 2.

Kategorię tę uważamy za kategorię zdaniową, a co za tym idzie, zdecydowanie odcinamy się od tradycyjnego opisu widzącego znaczenia określonościowie tylko w formach nomen, nigdy zaś w verbum. Ze względów oczywistych kategoria ta składa się z dwu zasadniczych znaczeń określoności i nieokreśloności. Określoność to nic innego jak jednostkowość, nieokreśloność zaś – to suma znaczeń egzystencjalnych i ogólnych.

Dla zwartości opisu posłużymy się formułami logicznymi:

Jednostkowość rozumiemy jako znaczenia wyrażane za pomocą logicznej formuły: (ix) P(x), (iX) P(X), co można parafrazować: „dokładnie ten element (x), dokładnie ten zbiór (X) spełnia predykat P."

Przykład:

(1) *Mano duktė gyvena Plocke.*

(2) *Yra atvažiavęs.*

(3) *Žmogus yra protingas.* (tylko ludzie i nikt więcej).

Egzystencjalność rozumiemy jako znaczenia wyrażane za pomocą logicznej formuły: (∃x) P(x), co można parafrazować: „istnieje przynajmniej jeden (x), który spełnia predykat P."

Przykład:

(4) *Vaikai žaidžia kieme.*

(5) *Kažkas laukia tavęs.*

(6) *Kartais grįžta anksčiau.*

Ogólność rozumiemy jako znaczenia wyrażane za pomocą logicznej formuły (∀x) P (x), co można parafrazować: „każdy (x) spełnia predykat P."

Przykład:

(7) *Kiekvienas mirs.*

(8) *Niekas tavęs neiėškojo.*

4. Ostatnią część naszego artykułu poświęcimy na wyrywkowe porównanie wykładników semantycznej kategorii określoności-nieokreśloności w języku litewskim i bułgarskim. Zauważamy, że większość przykładów bułgarskich nie jest związana z rodzajnikiem *-àt*. Tym samym chcemy pokazać, że zasięg semantycznej kategorii określoności-nieokreśloności jest zdecydowanie większy od morfologicznej (formalnej) kategorii, bowiem obejmuje formy związane i z nomen, i z verbum.

(9) *Аз питам.*

(10) *Aš klausiu.*

W zdaniu (9) i (10) zaimek osobowy *аз* i *aš* jest wykładnikiem jednostkowości.

(11) *Моята дъщеря живее в Плоцк.*

(12) *Mano duktė gyvena Plocke.*

Grupa nominalna z zaimkiem dzierżawczym i rodzajnikiem w bułgarski, jak i grupa nominalna z zaimkiem dzierżawczym w litewskim jest wykładnikiem jednostkowości. Uwaga, bułgarska forma bez rodzajnika w zdaniu (11) nie jest możliwa.

(13) *Иван чете книга в стаята си.*

(14) *Jonas skaito knygą kambaryje.*

Formy *чете* i *skaito* wyrażają jednostkowość stanu współczesnego stanowi wypowiedzenia.

(15) *Той понякога сънува кошмари.*

(16) *Kartais jis sapnuoja košmarus.*

Egzystencjalność wyrażona zostaje dzięki użyciu form *понякога* i *kartais*, będących elementem grupy werbalnej.

(17) *Един човек може да ти каже за това.*

(18) *Apie tai vienas žmogus gali tau pasakyti.*

W powyższych dwu przykładach mamy do czynienia z egzystencjalnością. Zauważmy, że bułgarska forma *един* formalnie odpowiada litewskiemu *vienas*. Ale czy zawsze tak bywa?

(19) *Една влюблена жена може всичко.*

(20) *Įsimylėjusi moteris viską gali.*

Bułgarskie *една* ze zdania (19) nie może zostać odwierciedlone litewskim *viena*, ponieważ wyrażane są tu znaczenia ogólności. Zatem kontekst czy poszczególne zestawiane w zdaniu znaczenia w swej interakcji determinują znaczenie ogólności. Czasem brak jednoznacznego wykładnika w podobnych przykładach bywa wiązany z tak zwanym niedopowiedzieniem językowym.

(21) *Всички деца обичат Дядо Мраз.*

(22) *Visi vaikai myli Kalėdų Senelį.*

Всички i *visi* stają się wykładnikiem ogólności.

Równie dobrze akceptowalne zdania:

(23) *Децата обичат Дядо Мраз.*

(24) *Vaikai myli Kalėdų Senelį.*

czasem określane z punktu wyrażania znaczeń określoności-nieokreśloności jako obarczone niedopowiedzeniem językowym wyrażają zbliżone znaczenia do zdań (21) i (22). Choć w niektórych opisach (Koseska i Gargov 1990) mówi się wyraźnie o niedopowiedzeniu językowym w przypadku zdań typu (23) i (24), to jednak w moim rozumieniu możliwa jest nieco inna interpretacja. Mianowicie zdania (21) i (22) kategorycznie wyrażają treści 'wszystkie dzieci lubią Mikołaja', zaś (23) i (24) nie podkreślają w tak wielkim stopniu zakresu obejmującego wszystkie dzieci, które były, są i będą. Zatem można powiedzieć, że możliwe, że dziecko, które spotkamy będzie lubić Mikołaja. Oczywicie stwierdzenia (23) i (24) nie wykluczają możliwości spotkania dziecka, które nie lubi Mikołaja, choć zakłada się, że większe jest prawdopodobieństwo spotkania dziecka lubiącego Mikołaja. Od tej interpretacji bliższa jest droga do znaczeń egzystencjalnych, które można wyrazić za pomocą poniższych zdań:

(25) *Някои деца обичат Дядо Мраз.*

(26) *Kai kurie vaikai myli Kalėdų Senelį.*

Stąd wypływa wniosek, że struktura języka nie rezerwuje ścisłych granic pomiędzy ogólnością i egzystencjalnością. Granica ta jest płynna, a co za tym idzie, niektóre wykładniki mogą zostać równie dobrze uznane za, jak w naszym przypadku, wykładniki znaczeń ogólności lub egzystencjalności.

Tych kilka przykładów pozwala nam zorientować się w zakresie semantycznej kategorii określoności-nieokreśloności. Jak widać, nie tylko rodzajnik czy zaimki stają się wykładnikami omawianej kategorii semantycznej. Również formy verbum i grupy verbum, a nawet określane w niektórych pracach jako niedopowiedzenie językowe (bardziej charakterystyczne dla języka litewskiego niż bułgarskiego) stają się wykładnikami tejże kategorii. Warto nadmienić, że w języku litewskim sporadycznie spotykana jest forma analogiczna do bułgarskiego *-àt*, np.

(27) – *Yra baltas, žalias ir mėlynas sijonas. Išsirinksite. ... Kurį imsite?– Prašau baltąjį.*

Jej użycie jest bardzo ograniczone, w dużym stopniu uzależnione od kontekstu, ponadto zakres znaczeń sprowadza się do wyrażania jednostkowości.

Gauta 1997 12 01

LITERATURA

Projekt 1981: Projekt gramatyki konfrontatywnej bułgarsko-polskiej i serbskochorwacko-polskiej, – *Studia polsko-południowosłowiańskie,* Wrocław.

Koseska i Gargov 1990: *Българско-полска съпоставителна граматика 2, Семантична категория определеност/неопределеност, София.*

APIE LIETUVIŲ IR BULGARŲ KALBŲ GRETINAMĄJĮ TYRIMĄ

Santrauka

Gramatiko kategorijų gretinamasis tyrimas, pagrįstas semantinių sąvokų kalbos tarpininke, leidžia išsamiau ir tiksliau aprašyti kalbos vienetų reikšmes. Vadovaujantis tuo požiūriu straipsnyje norima parodyti, kad semantinė apibrėžtumo/neapibrėžtumo kategorija būdinga ir toms kalboms, kuriose ji neturi specialių morfologinių raiškos priemonių. Ta problema aktuali ir tarinio grupei, kuri tradiciniuose artikelį turinčių kalbų aprašuose šiuo atžvilgiu dar nenagrinėta.